

Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Θέμα Εργασίας:

**«Τα Συνταγματικά δικαιώματα
στο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα»**

Όνοματεπώνυμο: Σοφία Μητσιοπούλου

Α.Μ.: 1340200300288

Σχολή: Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών

Τμήμα: Νομικής

Μάθημα: Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα

Εξάμηνο: Δ΄

Ακαδημαϊκό έτος: 2004-2005

**Υπεύθυνοι διδάσκοντες: καθηγητής Α. Δημητρόπουλος
λέκτωρ Σ. Βλαχόπουλος**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:

σελ.

Συντομογραφίες	2
Το θέμα	3
Εισαγωγή	3
1. Ένα Σύνταγμα για τον Ευρωπαίο πολίτη	5
2. Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η ενσωμάτωσή του στη Συνταγματική Συνθήκη	9
2.1. Το ιστορικό ψήφησης του Χάρτη	9
2.1.1. Τα βήματα που είχαν προηγηθεί	9
2.1.2. Στάδια που οδήγησαν στην διακήρυξη του Χάρτη θεμελιωδών δικαιωμάτων	9
2.1.3. Σύνθεση της Συνέλευσης και διοργάνωση των εργασιών της	11
2.1.4. Λόγοι υιοθέτησης του Χάρτη	12
2.2. Μελετώντας τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Χ.Θ.Δ.Α.)	14
2.2.1 Η δομή του Χάρτη	14
2.2.2. Το περιεχόμενο του Χάρτη	17
2.2.3. Η σχέση του Χ.Θ.Δ.Α. με την Ε.Σ.Δ.Α	17
2.2.4. Η ενσωμάτωση του Χ.Θ.Δ.Α. στη Συνταγματική Συνθήκη και στο «Ευρωπαϊκό Σύνταγμα», εάν, τελικά, αυτό τεθεί σε ισχύ	19
2.3. Μία συνολική εκτίμηση των διατάξεων του ΧΘΔΑ	20
2.4. Οι «συντακτικές αναπροσαρμογές» της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης και οι συνέπειές τους	23
3. Επίλογος- Γενικά Συμπεράσματα	27
4. Περίληψη	29
5. Βασικά λήμματα (λέξεις-κλειδιά)	30
Βιβλιογραφία	31

Συντομογραφίες

Ελληνόγλωσσες:

Ε.Σ.Δ.Α.= Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Χ.Θ.Δ.Α.= Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Ε.Ε.= Ευρωπαϊκή Ένωση

Ε.Κ.= Ευρωπαϊκή Κοινότητα

Δ.Ε.Κ.= Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

Βλ. =Βλέπε

ΠΕΚ= Πρωτοδικείο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

Σελ. =Σελίδα(ες)

ο.π. =όπου παραπάνω

Ξενόγλωσσες:

EU= European Union

CFR= Charter of Fundamental Rights

Το θέμα

Τα συνταγματικά δικαιώματα τα οποία κατοχυρώνονται στο σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος (το οποίο βρίσκεται στο στάδιο της επικύρωσής του από τα κράτη μέλη της Ε.Ε.) περιλαμβάνονται στο δεύτερο μέρος του Συντάγματος, όπου τελικά ενσωματώθηκε ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΧΘΔΑ), ο οποίος είχε διακηρυχθεί πανηγυρικά στη Νίκαια το 2000. Μέχρι τώρα, και πριν ακόμη τεθεί σε ισχύ το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα (εάν τελικά τεθεί), ο Χάρτης δεν αποτελεί νομικό κείμενο, αλλά μόνο πολιτικό, έχει δηλαδή διακηρυχτικό χαρακτήρα. Με την ενσωμάτωσή του, όμως, στο δεύτερο μέρος του Συντάγματος, αποκτά την απαιτούμενη δεσμευτική ισχύ για την αποτελεσματική προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στα πλαίσια του ευρωπαϊκού δικαίου.

Τα θετικά αποτελέσματα στο πεδίο της προστασίας των δικαιωμάτων είναι αρκετά και προφανή. Δεν παύουν, βέβαια, να διατυπώνονται και αρκετές επιφυλάξεις, ιδιαίτερα όσον αφορά τις «συντακτικές» αναπροσαρμογές του κειμένου του Χάρτη από τη Συνέλευση. Αυτή η πορεία θα ακολουθηθεί στη συνέχεια, δηλαδή η μελέτη των συνταγματικών δικαιωμάτων κυρίως μέσα από το κείμενο του ΧΘΔΑ, αφού προηγουμένως γίνει αναφορά και στις υπόλοιπες διατάξεις και, γενικότερα, στο πνεύμα και τις αρχές στις οποίες κινείται ολόκληρο το κείμενο του Συντάγματος, στα πλαίσια μιας προσπάθειας προσέγγισης του Ευρωπαίου πολίτη.

Εισαγωγή

Αναμένοντας τις καθοριστικές κρίσεις των κρατών-μελών της Ε.Ε. στα πλαίσια της διαδικασίας επικύρωσης της ψηφισθείσας συνταγματικής συνθήκης (Ρώμη, 29 Οκτωβρίου 2004), η συζήτηση για το λεγόμενο «Ευρωπαϊκό Σύνταγμα» έχει λάβει πολύ σημαντικές διαστάσεις. Η μακρά πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης και ολοκλήρωσης¹ έχει φθάσει

---

¹ Για περισσότερα για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, βλ. Στεφάνου Κ., Λυμούρης Ν.(εισαγωγή-επιμέλεια) Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων Της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003

αναμφισβήτητα σε ιδιαίτερα κρίσιμο σημείο και οι συζητήσεις για το «μέλλον της Ευρώπης»² είναι στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος.

Ένα έτος μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Νίκαιας, με τη δήλωση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στο Λάακεν³ για το μέλλον της Ευρωπαϊκής ένωσης, παρουσιάστηκε επιτακτική η ανάγκη για μια δημοκρατικότερη Ένωση, με περισσότερη διαφάνεια και αποτελεσματικότητα, καθώς και για την εκπόνηση ενός συντάγματος ανταποκρινόμενου πλήρως στις προσδοκίες των Ευρωπαίων πολιτών. Συγκεκριμένα, η δήλωση του Λάακεν, που αποτέλεσε τη βάση των μετέπειτα εργασιών της Συντακτικής Συνέλευσης, ανέφερε τα εξής: «Εντός της Ένωσης θα πρέπει να επιδιωχθεί η προσέγγιση μεταξύ των πολιτών και των ευρωπαϊκών θεσμών. Αναμφίβολα, οι πολίτες στηρίζουν τους μεγάλους στόχους της Ένωσης, αλλά δεν τους είναι πάντα ορατή η σχέση μεταξύ των στόχων αυτών και της καθημερινής δράσης της Ένωσης. Ζητούν από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς να είναι λιγότερο δύσχρηστοι και άκαμπτοι και να καταστούν αποτελεσματικότεροι και διαφανέστεροι...»

Η προσπάθεια της συγκληθείσας Συνέλευσης για την εκπλήρωση του αιτήματος σχετικά με τη θέσπιση ενός Συντάγματος *για τους πολίτες της ένωσης* φαίνεται εξαρχής από την ίδια της τη σύνθεση: Υπήρξε ένα σώμα αρκετά αντιπροσωπευτικό, αποτελούμενο από εκπροσώπους όχι μόνο των κυβερνήσεων, αλλά και των εθνικών κοινοβουλίων, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Ακόμα σημαντικότερη, όμως, είναι η ρητή αναγνώριση, για πρώτη φορά σε καταστατικό κείμενο της Ένωσης, στο άρθρο 1, του πρωταγωνιστικού ρόλου των ευρωπαίων πολιτών (μαζί με τα κράτη): «Με βάση τη βούληση των πολιτών και των κρατών της Ευρώπης να οικοδομήσουν το κοινό τους μέλλον, το παρόν Σύνταγμα ιδρύει την Ευρωπαϊκή Ένωση...». Παρ' όλο που η βούληση των Ευρωπαίων πολιτών δεν εκφράστηκε με ένα ενιαίο πανευρωπαϊκό συντακτικό

---

² Έτσι χαρακτηριστικά ονομάστηκε η αναζήτηση σχεδίων και η παραγωγή ιδεών, με αφορμή το επίμονο και μετά τη Συνθήκη της Νίκαιας έλλειμμα σχετικά με την αναδόμηση της Ένωσης υπό διπλασιασμό των μελών της αλλά και το συναφές ερώτημα της φύσης της ενοποίησης, που τελικά προάγεται υπό μείζονα σύνθεση.

(Σκανδάμης Ν., Ευρωπαϊκό Δίκαιο Ι, Θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 136)

³ Στις 15/12/2001, στο Βέλγιο, αποτελούμενο από τους (15 τότε) αρχηγούς κρατών και κυβερνήσεων των κρατών μελών της Ε.Ε.

δημοψήφισμα, αποτελεί σημαντικό βήμα κατ' αρχήν η αναφορά των πολιτών της Ένωσης ως πηγής νομιμοποίησης.

Η νέα ρύθμιση, στα πλαίσια του «Ευρωπαϊκού Συντάγματος», που κατ' εξοχήν αφορά και ενδιαφέρει τους πολίτες της Ένωσης, αποτελεί αναμφισβήτητα η *ενσωμάτωση του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου* στο δεύτερο μέρος του Συντάγματος, έτσι ώστε να αποτελεί συστατικό τμήμα του. Η εξέλιξη αυτή θα μας απασχολήσει εκτενώς στη συνέχεια, για τη μελέτη των συνταγματικών δικαιωμάτων στο πρωτότυπο αυτό μόρφωμα που καλείται Ευρωπαϊκό Σύνταγμα.

1. Ένα Σύνταγμα για τον Ευρωπαϊό πολίτη

Στο σημείο αυτό, αρχικά, θα εξετάσουμε τα γενικά χαρακτηριστικά-ρυθμίσεις του Συντάγματος, πλην των θεμελιωδών συνταγματικών δικαιωμάτων που καθιερώνονται στο δεύτερο μέρος του Ευρωπαϊκού Συντάγματος, οι οποίες ενδιαφέρουν τους πολίτες και απαντούν στις προσδοκίες και τα προβλήματα των Ευρωπαίων πολιτών και, συνεπώς, σχετίζονται, έστω και εμμέσως, με τη μελέτη των θεμελιωδών (συνταγματικών) δικαιωμάτων τους:⁴

❖ Η καθιέρωση νέων θεσμικών δικαιωμάτων για τους πολίτες:

i. Ο Ευρωπαίος πολίτης τοποθετείται στο επίκεντρο της ενοποιητικής διαδικασίας, καθώς με το Σύνταγμα καθιερώνεται μια νέα, πρωτόγνωρη θεσμική και πολιτική σχέση ανάμεσα στην ευρωπαϊκή ένωση και τους ευρωπαίους πολίτες. Πέραν της ρητής δήλωσης του άρθρου 1 που προαναφέρθηκε, βασική είναι και η αναφορά του άρθρου 19⁵ στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων της Ένωσης, των πολιτών της και των κρατών μελών της.

ii. **Ευρωπαϊκή ιθαγένεια:** Θεμελιώδους σημασίας είναι και η έννοια αυτή (κατά πολλούς είναι ορθότερος ο όρος «ευρωπαϊκή πολιτειότητα» ή ιδιότητα του πολίτη - «citizenship»), το περιεχόμενο της οποίας ενισχύεται και

---

⁴ Βλ. φυλλάδιο, Ιωακείμης Π.Κ., Το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα- Η συμβολή της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης στην οικοδόμηση μιας νέας σχέσης ανάμεσα στην Ένωση και τους πολίτες της, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο-Γραφείο για την Ελλάδα, σελ. 3

⁵ «Η Ένωση διαθέτει θεσμικό πλαίσιο που αποσκοπεί...στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων της, των συμφερόντων των πολιτών της, και των συμφερόντων των κρατών μελών...»

ορίζεται επαρκώς στο άρθρο 8 («Πολίτης της Ένωσης είναι κάθε πρόσωπο που έχει ιθαγένεια κράτους μέλους. Η ιθαγένεια της Ένωσης προστίθεται στην εθνική ιθαγένεια και δεν την αντικαθιστά»). Το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα κατοχυρώνει με σαφήνεια όλα τα δικαιώματα που απορρέουν από την ιθαγένεια της Ένωσης. Τα δικαιώματα αυτά αφορούν κατ' αρχήν μόνο όσους έχουν ήδη την ιθαγένεια ενός κράτους-μέλους της Ένωσης και όχι τους πολίτες τρίτων χωρών:

- Το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών
- Το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου καθώς και στις δημοτικές εκλογές στο κράτος μέλος της κατοικίας τους, υπό τους ίδιους όρους με τους πολίτες του εν λόγω κράτους
- Το δικαίωμα να απολαύουν στο έδαφος τρίτης χώρας, στην οποία δεν αντιπροσωπεύεται το κράτος μέλος του οποίου έχουν την ιθαγένεια, της διπλωματικής και προξενικής προστασίας κάθε κράτους μέλους, υπό τους ίδιους όρους που ισχύουν και έναντι των πολιτών του κράτους αυτού
- Το δικαίωμα αναφοράς προς τον Ευρωπαϊό Διαμεσολαβητή, καθώς και το δικαίωμα να απευθύνονται εγγράφως στα θεσμικά και στα συμβουλευτικά όργανα της Ένωσης σε μία από τις γλώσσες του Συντάγματος και να λαμβάνουν απάντηση στην ίδια γλώσσα.

iii. Το Σύνταγμα, αναγνωρίζοντας ρητά την αρχή της **δημοκρατικής ισότητας**, προβλέπει πως «σε όλες τις δραστηριότητές της, η Ένωση σέβεται την αρχή της ισότητας των πολιτών της. Οι πολίτες τυγχάνουν ίσης προσοχής από τα Όργανα της Ένωσης»⁶.

iv. Θεσπίζεται η αρχή της **αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας**: Το άρθρο 46 προβλέπει ότι κάθε πολίτης δικαιούται να συμμετέχει στον δημοκρατικό βίο της Ένωσης. Οι αποφάσεις λαμβάνονται όσο το δυνατόν πιο κοντά στους πολίτες (αρχή της επικουρικότητας).

v. Τέλος, θεσπίζεται η αρχή της **συμμετοχικής δημοκρατίας**: «Τα όργανα της Ένωσης δίνουν, με τα κατάλληλα μέσα, στους πολίτες και στις αντιπροσωπευτικές ενώσεις, τη δυνατότητα να γνωστοποιούν και να

---

⁶ άρθρο 45

ανταλλάσσουν δημόσια τις γνώμες τους σε όλους τους τομείς δράσης της Ένωσης»⁷.

❖ **Η εξασφάλιση ενός χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης:**

Η έννοια του χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης εμφανίζεται ήδη στις υπάρχουσες συνθήκες. Ωστόσο, με το Σύνταγμα παρέχονται στην Ένωση τα κατάλληλα μέσα για να αποφασίζει τις λύσεις που θα ανταποκρίνονται στις προκλήσεις που θα πρέπει να αντιμετωπίσει⁸ (π.χ. πώς να διασφαλίσει την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων; Πώς να αντιμετωπισθεί η τρομοκρατία και τα σοβαρά εγκλήματα;) Το «Ευρωπαϊκό Σύνταγμα» αυξάνει επίσης την αποτελεσματικότητα, τη δημοκρατικότητα και τη διαφάνεια των διαδικασιών που ισχύουν. Πιο συγκεκριμένα, εξασφαλίζει:

- i. Απουσία ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
- ii. Ενίσχυση του ελέγχου στα εξωτερικά σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
- iii. Κοινή πολιτική ασύλου
- iv. Κοινή πολιτική μετανάστευσης
- v. Ενίσχυση της δικαστικής συνεργασίας σε αστικές υποθέσεις
- vi. Ενίσχυση της αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις
- vii. Δημιουργία Ευρωπαϊκής Εισαγγελικής Αρχής
- viii. Ενίσχυση και καλύτερος έλεγχος της Europol

❖ **Βελτίωση του δημοκρατικού βίου της Ένωσης:**

Νέες διατάξεις επιβλήθηκαν στα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα όσον αφορά τις διαβουλεύσεις με την κοινωνία των πολιτών, τη διαφάνεια και το άνοιγμα της διαδικασίας λήψης αποφάσεων ή της πρόσβασης στα έγγραφα.

❖ **Δικαίωμα λαϊκής πρωτοβουλίας:**

Θεσπίζεται δικαίωμα, με βάση το οποίο, κατόπιν πρωτοβουλίας τουλάχιστον 1.000.000 Ευρωπαίων από σημαντικό αριθμό κρατών μελών, μπορεί να κληθεί η επιτροπή να καταθέσει τη σχετική πρόταση

❖ **Διευρύνονται οι αξίες, οι στόχοι και οι πολιτικές της Ένωσης:**⁹

---

⁷ άρθρο 47

⁸ Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Το Σύνταγμα της Ευρώπης, Παρουσίαση στον πολίτη, 2004, Λουξεμβούργο, σελ. 26

⁹ Ιωακειμίδης Π.Κ., ο.π.

i. Οι **αξίες** πάνω στις οποίες οικοδομείται η Ένωση, διευρυνόμενες, περιλαμβάνουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την ελευθερία, τη δημοκρατία, την ισότητα, το κράτος δικαίου και το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (άρθρο 2).

ii. Θεσπίζονται **νέοι στόχοι**, σημαντικότερος ίσως από τους οποίους είναι αυτός της «πλήρους απασχόλησης», που μέχρι σήμερα αναφερόταν ο στόχος του «υψηλού επιπέδου απασχόλησης». Σε μια περίοδο κατά την οποία η ανεργία αποτελεί σοβαρό κοινωνικό πρόβλημα, η ρύθμιση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία.

iii. Αναγνωρίζονται **νέοι κοινωνικοί στόχοι**, όπως η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και των διακρίσεων, η προώθηση της κοινωνικής δικαιοσύνης και προστασίας, η προώθηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών, η αλληλεγγύη μεταξύ γενεών, η προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού.

iv. Προβλέπεται, σε μια σειρά **πολιτικών κοινωνικού ενδιαφέροντος** (καταπολέμηση διακρίσεων, ισότητα των δύο φύλων, προστασία του περιβάλλοντος, προστασία των καταναλωτών) η λήψη των αποφάσεων με ειδική πλειοψηφία (καταργείται η ομοφωνία). Η ρύθμιση αυτή επιτρέπει στους θεσμούς της Ένωσης να διαμορφώνουν πιο πλήρεις και πιο αποτελεσματικές πολιτικές.

Στη συνέχεια, μετά από αυτές τις γενικότερες επισημάνσεις, θα εξετασθούν τα (συνταγματικά) δικαιώματα που προστατεύονται στο «Ευρωπαϊκό Σύνταγμα», υπό το πρίσμα της κυριότερης καινοτομίας για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων: της ενσωμάτωσης στο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

2. Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η ενσωμάτωσή του στη Συνταγματική Συνθήκη

2.1. Το ιστορικό ψήφισης του Χάρτη

2.1.1. Τα βήματα που είχαν προηγηθεί

Μολονότι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών που υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950 έχει επικυρωθεί από όλα τα κράτη μέλη της Ένωσης, με βάση τις υπάρχουσες συνθήκες, η ίδια η Ένωση δε διέθετε την αρμοδιότητα να προσχωρήσει στην Ε.Σ.Δ.Α.¹⁰ Και αυτό γιατί, σύμφωνα με γνωμοδότηση του Δ.Ε.Κ., η Ε.Σ.Δ.Α. απευθύνεται σε κράτη και όχι σε οργανισμούς, όπως η Κοινότητα.¹¹

Σίγουρα η συζήτηση πάνω στο θέμα της προστασίας των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στα πλαίσια μάλιστα της εκπόνησης ενός Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Κοινότητας/ Ένωσης δεν ξεκίνησε τα τελευταία χρόνια. Ήδη από το 1969, το ΔΕΚ έκανε για πρώτη φορά λόγο επισήμως για τα θεμελιώδη δικαιώματα¹². Αργότερα, το 1989, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υπέβαλε τη «Διακήρυξη για τα Θεμελιώδη Δικαιώματα και Ελευθερίες». Πρέπει να αναφερθεί, επίσης, η έκθεση του Κοινοβουλίου για τη θέσπιση ενός «Ευρωπαϊκού Χάρτη για τα Δικαιώματα των Παιδιών», καθώς και το Ψήφισμα σχετικά με τα «Δικαιώματα του Ανθρώπου και την Ελευθερία του Τύπου».

Ο Χ.Θ.Δ.Α. υπογράφηκε και διακηρύχθηκε από τους Προέδρους του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου και της Επιτροπής και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Νίκαιας, στις 7 Δεκεμβρίου 2000.

2.1.2. Στάδια που οδήγησαν στην διακήρυξη του Χάρτη θεμελιωδών δικαιωμάτων

Μετά την 50ή επέτειο της παγκόσμιας προκήρυξης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ξεκίνησε μία συζήτηση σχετικά με τη σκοπιμότητα της

¹⁰ Αντιθέτως, το Σύνταγμα προβλέπει σαφώς την προσεχή προσχώρηση στην Ε.Σ.Δ.Α.

¹¹ Γνωμοδότηση 2/94, 1996, ECR 1996, σ.1759

¹² Στην υπόθεση Stauber, ECJ 26/69, 12/11/1969

κατάρτισης ενός πίνακα θεμελιωδών δικαιωμάτων, που θα περιελάμβανε τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα των Ευρωπαίων πολιτών βάσει, μεταξύ άλλων, της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων του Στρασβούργου.

- 3 και 4 Ιουνίου 1999: Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κολωνίας έκρινε σκόπιμο να συγκεντρώσει τα θεμελιώδη δικαιώματα που ίσχυαν σε επίπεδο Ένωσης σε έναν χάρτη ώστε να τα διαδώσει όσο το δυνατόν περισσότερο. Σύμφωνα με τις προσδοκίες των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων, ο χάρτης αυτός θα έπρεπε να περιλαμβάνει τις γενικές αρχές που περιέχονται στην σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης του 1950, εκείνες που προκύπτουν από την κοινή συνταγματική παράδοση των κρατών μελών, τα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών της Ένωσης και τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα όπως προβλέπονται στον Ευρωπαϊκό κοινωνικό χάρτη και στον Κοινοτικό χάρτη θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων, καθώς και τις αρχές που προκύπτουν από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

- 15 και 16 Οκτωβρίου 1999: Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Τάμπερε αφιερώθηκε αποκλειστικά στην οικοδόμηση ενός χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η εν λόγω διάσκεψη κορυφής παρέσχε μεταξύ άλλων τη δυνατότητα να καθοριστεί η σύνθεση, η μέθοδος εργασίας και οι πρακτικές λεπτομέρειες του οργάνου που θα αναλάμβανε να εκπονήσει το σχέδιο του Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

- 17 Δεκεμβρίου 1999: Συνιστάται το όργανο και λαμβάνει το όνομα Συνέλευση.

- 2 Οκτωβρίου 2000: Εγκρίνεται το σχέδιο.

- 13 και 14 Οκτωβρίου 2000: Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Μπιαρίτζ εγκρίνει ομόφωνα το σχέδιο και το διαβιβάζει στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και την Επιτροπή.

- 14 Νοεμβρίου 2000: Το Κοινοβούλιο συμφωνεί.

- 6 Δεκεμβρίου 2000: Η Επιτροπή συμφωνεί.

- 7 Δεκεμβρίου 2000: Οι πρόεδροι του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου και της Επιτροπής υπογράφουν και διακηρύσσουν επίσημα το Χάρτη εξ ονόματος των τριών θεσμικών οργάνων στη Νίκαια. Ωστόσο, οι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων που συνήλθαν στη Νίκαια αποφάσισαν να μην συμπεριλάβουν στη συνθήκη καμία αναφορά στο Χάρτη. Τούτο σημαίνει ότι, παρότι αναγνωρίζουν την πολιτική του αξία (για πρώτη φορά συγκεντρώνονται σε ένα μόνο κείμενο τα κλασικά ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, καθώς και τα οικονομικά και κοινωνικά), το κείμενο εξακολουθεί να μην έχει καμία δέσμευση ή νομική αξία.¹³

2.1.3. Σύμβαση της Συνέλευσης και διοργάνωση των εργασιών της

Η Συνέλευση αποτελείται από 62 μέλη:

- δεκαπέντε εκπροσώπους των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων των κρατών μελών,
- έναν αντιπρόσωπο του προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής,
- δεκαέξι μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου,
- τριάντα μέλη των εθνικών κοινοβουλίων (δύο από κάθε εθνικό κοινοβούλιο).

Το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, το Συμβούλιο της Ευρώπης και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων συμμετείχαν ως παρατηρητές (δύο αντιπρόσωποι από κάθε όργανο). Κατά τη διάρκεια των εργασιών ακούστηκαν:

- η Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή,
- η Επιτροπή των Περιφερειών,
- ο Ευρωπαίος Διαμεσολαβητής,
- οι υποψήφιοι χώρες,

---

¹³ www.moi.gov.cy

- κάθε άλλη προσκεκλημένη αρχή, κοινωνική ομάδα ή εμπειρογνώμονας.¹⁴

Η αναφορά αυτή στη συγκεκριμένη σύνθεση της συνέλευσης σίγουρα δεν είναι τυχαία. Γίνεται για να επισημανθεί ο νεωτερισμός που επέδειξε, καθώς ποτέ στο παρελθόν δεν είχε συνταχθεί ένα κείμενο τέτοιας σπουδαιότητας από ένα σώμα που να συνδυάζει νομοθετικούς και εκτελεστικούς αντιπροσώπους σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Χαρακτηριστικά, μάλιστα, πολλές Μη Κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) και ακαδημαϊκοί επαίνεσαν τις μεθόδους προετοιμασίας του Χάρτη, σε αντίθεση με τις σκοτεινές και αμφίβολης δημοκρατικής μεθόδου αυτής των Διακυβερνητικών Διασκέψεων.

Πρέπει να τονισθεί ότι για πρώτη φορά επικράτησαν κατά την επεξεργασία ενός καταστατικού κειμένου της Ευρωπαϊκής Ένωσης συνθήκες πλήρους δημοσιότητας και διαφάνειας.¹⁵

2.1.4. Λόγοι υιοθέτησης του Χάρτη

Οι βασικότεροι λόγοι που οδήγησαν στην υιοθέτηση του Χάρτη υπήρξαν σχηματικά οι εξής:¹⁶

- Ενίσχυση της έννοιας της ιθαγένειας: Διάφορα θεμελιώδη δικαιώματα-βασικές αρχές ήταν διάσπαρτα μέσα στη Συνθήκη, όπως:

¹⁴ Καθήκοντα γραμματείας και διοικητικού συντονισμού ανέλαβε η Γενική Γραμματεία του Συμβουλίου. Ο πρόεδρος, ο οποίος εξελέγη από τα μέλη του οργάνου ήταν ο Roman Herzog (πρώην πρόεδρος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας), ο οποίος ανέλαβε το πρόγραμμα εργασίας και τις προπαρασκευαστικές εργασίες. Τις συζητήσεις και τα έγγραφα που υποβλήθηκαν κατά τη διάρκεια των συζητήσεων αυτών ήταν καταρχήν δημόσια. Οι ομάδες εργασίας που είχαν συσταθεί και η επιτροπή σύνταξης που αποτελείτο από τον πρόεδρο, τους τρεις αντιπροέδρους και τον εκπρόσωπο της Επιτροπής, εκπόνησε το προσχέδιο του χάρτη σε συνεννόηση με τα άλλα μέλη. Η Συνέλευση πραγματοποίησε τις συνεδριάσεις της στις Βρυξέλλες και εφήρμοζε πλήρες γλωσσικό καθεστώς (11 γλώσσες).

¹⁵ Κάθε μη κυβερνητική οργάνωση είχε τη δυνατότητα να εκθέτει τις απόψεις της και να υποβάλλει προτάσεις στη Συνέλευση, ενώ τα ΜΜΕ παρακολουθούσαν εκ του σύνεγγυς τις εργασίες της. Πρόκειται για τη μόνη ως σήμερα περίπτωση που σε ένα ανάλογο εγχείρημα συμμετείχε ουσιαστικά η κοινωνία των εθνών.

¹⁶ Χατζόπουλος Β., Ευρωπαϊκός Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, http://utopia.duth.gr/~vasshatz/EUnion_DUTH/%C5%C5_9_%D7%DC%F1%F4%E7%F2.ppt

-η απαγόρευση διακρίσεων λόγω ιθαγένειας (12 ΣυνθΕΚ)
-η απαγόρευση διακρίσεων λόγω φυλής, θρησκείας, κλπ.(13 ΣυνθΕΚ)
-η ισότητα ανδρών- γυναικών (141 ΣυνθΕΚ)
-τα δικαιώματα που απορρέουν από την ιθαγένεια (17-22 ΣυνθΕΚ). Επρόκειτο για διατάξεις «δυσανάγνωστες» για τους Ευρωπαίους πολίτες. Έτσι, για πρώτη φορά στην ιστορία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θα περιλαμβάνονταν σε ενιαίο κείμενο το σύνολο των αστικών, πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων τόσο των Ευρωπαίων πολιτών, όσο και των προσώπων που ζουν στην Ένωση.

ii. Θωράκιση των δικαιωμάτων των ευρωπαίων πολιτών από την *ανερχόμενη ευρωπαϊκή εξουσία*

-οι πολίτες χρήζουν προστασίας ανάλογης με αυτήν που τους κατοχυρώνουν τα εθνικά συντάγματα

-η προστασία πρέπει να είναι αυτοτελής λόγω της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου έναντι του εθνικού

iii. Ανάγκη κατοχύρωσης *νέων δικαιωμάτων*, τα οποία διαμορφώθηκαν, καθιστώντας αναγκαία και την προστασία τους, κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, μετά τη σύσταση της Ε.Κ. Παρά την εντολή της Συνόδου Κορυφής της Κολωνίας, του Ιουνίου 1999, σχετικά με την εκπόνηση ενός Χάρτη που θα κατοχύρωνε τα «ισχύοντα»¹⁷ δικαιώματα, στην οποία ενέμειναν πεισματικά ορισμένα μέλη της Συνέλευσης, κυρίως Βρετανοί, μία Συνέλευση κατά το έτος 2000 δε θα μπορούσε να αγνοήσει «νέα» δικαιώματα, διαμορφούμενα στο χώρο της βιοηθικής, της πληροφορικής, της «χρηστής διοίκησης», της προστασίας του περιβάλλοντος, της κατανάλωσης ή, τέλος, της προστασίας των ανηλίκων.

Ως τέτοια, που πράγματι ενσωματώθηκαν στο κείμενο του Χάρτη, θα πρέπει να αναφερθούν τα εξής:

◆ Η απαγόρευση της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης των ανθρώπινων όντων (άρθρο 3)

◆ Το δικαίωμα της ελευθερίας ίδρυσης εκπαιδευτικών ιδρυμάτων εφόσον αυτό γίνεται σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες (άρθρο 14)

---

¹⁷ «...στο εξελικτικό στάδιο που βρίσκεται πλέον η Ένωση, τα θεμελιώδη δικαιώματα που ισχύουν στο επίπεδο της Ένωσης θα πρέπει να συγκεντρωθούν σε ένα Χάρτη, καθιστάμενα έτσι πιο ορατά».

- ◆ Το δικαίωμα πολιτών τρίτων χωρών που έχουν άδεια να εργάζονται στο έδαφος των κρατών μελών, να απολαμβάνουν συνθήκες εργασίας αντίστοιχες με εκείνες που απολαμβάνουν οι Ευρωπαίοι πολίτες (άρθρο 15, παρ.3)
- ◆ Το δικαίωμα των εργαζομένων στην ενημέρωση και στη διαβούλευση στο πλαίσιο της επιχείρησης όταν πρόκειται να ληφθούν σημαντικές αποφάσεις (άρθρο 27)
- ◆ Το δικαίωμα στην προστασία του περιβάλλοντος (άρθρο 37)
  - iv. Ανάγκη διασφάλισης των Ευρωπαίων πολιτών *έναντι των κρατών-μελών*, στα πλαίσια εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου. Το σύστημα προάσπισης των θεμελιωδών δικαιωμάτων που ίσχυε μέχρι το 2000 δεν ήταν πραγματικά ορατό στους Ευρωπαίους πολίτες, και ιδίως στους οικονομικά δρώντες, παρά το γεγονός ότι το ΔΕΚ είχε εκδώσει ένα σημαντικό αριθμό αποφάσεων πάνω σ' αυτό το θέμα. Η συνακόλουθη ανασφάλεια εμφανιζόταν ως ένα από τα κορυφαία προβλήματα, αφού δημιουργούσε στους πολίτες την αίσθηση ότι τα δικαιώματά τους είναι δυνατόν να προσβληθούν τόσο από τις πράξεις των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων, όσο και από τα ίδια τα κράτη-μέλη, κατά την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου.
  - v. Διασφάλιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων των *πολιτών τρίτων χωρών* που διαμένουν στην Ε.Ε.

2.2. Μελετώντας τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Χ.Θ.Δ.Α.)

2.2.1 Η δομή του Χάρτη

Η σημαντικότερη, ίσως, καινοτομία του Χ.Θ.Δ.Α. συνίσταται στο γεγονός ότι απομακρύνεται από το γνώριμο πρότυπο κατάταξης των δικαιωμάτων στις τρεις παραδοσιακές κατηγορίες (ατομικά , πολιτικά και κοινωνικά)¹⁸. Πρωτοτυπώντας διεθνώς, η Συνέλευση κατέταξε τα προστατευόμενα θεμελιώδη δικαιώματα σε έξι διακριτές ενότητες. Κατά σειρά, πρόκειται για την αξιοπρέπεια (άρθρα 1 έως 5), την ελευθερία (άρθρα 6 έως 19), την ισότητα (άρθρα 20 έως 26), την αλληλεγγύη (άρθρα 27 έως 38), τη δημοκρατία

¹⁸ Νταλής Σ.(επιμέλεια), Από το Άμστερνταμ στη Νίκαια-Η Ευρώπη και η Ελλάδα στη Νέα Εποχή, Εκδόσεις Κριτική, 2001, Αθήνα, σελ. 205, όπου παρατίθεται άρθρο του Γ.Παπαδημητρίου

(άρθρα 39 έως 46) και, τέλος, τη δικαιοσύνη (άρθρα 47 έως 50). Όπως είναι προφανές, οι έξι αυτές ενότητες αντιστοιχούν σε έξι θεμελιώδεις αξίες, οι οποίες συνιστούν τα βάρη του ευρωπαϊκού θεσμικού και πολιτικού πολιτισμού.

Συνοπτικά, τα έξι κεφάλαια στα οποία κατηγοριοποιούνται τα θεμελιώδη δικαιώματα είναι τα εξής:¹⁹

-Κεφάλαιο 1^ο: **«Αξιοπρέπεια»**: Σε αυτό, κατατάσσονται το απαραβίαστο της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, το δικαίωμα στη ζωή, το δικαίωμα στην ακεραιότητα του ανθρώπου, η απαγόρευση βασανιστηρίων και απάνθρωπων ή εξευτελιστικών ποινών ή μεταχείρισης, η απαγόρευση της δουλείας και της αναγκαστικής εργασίας.

-Κεφάλαιο 2^ο: **«Ελευθερίες»**: Εδώ περιλαμβάνονται το δικαίωμα της ελευθερίας και της ασφάλειας, ο σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, το δικαίωμα γάμου και το δικαίωμα ίδρυσης οικογένειας, η ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας, η ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης, η ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι. Κατατάσσονται, επίσης, η ελευθερία της τέχνης και της επιστήμης, το δικαίωμα εκπαίδευσης, η ελευθερία του επαγγέλματος και το δικαίωμα προς εργασία, η επιχειρηματική ελευθερία, το δικαίωμα ιδιοκτησίας, το δικαίωμα ασύλου και η προστασία σε περίπτωση απομάκρυνσης, απέλασης και έκδοσης.

-Κεφάλαιο 3^ο: **«Ισότητα»**: Στην ενότητα αυτή διασφαλίζονται η ισότητα έναντι του νόμου, η απαγόρευση των διακρίσεων, η πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία, η ισότητα ανδρών και γυναικών, τα δικαιώματα του παιδιού, τα δικαιώματα των ηλικιωμένων και η ένταξη στην κοινωνία των ατόμων με ειδικές ανάγκες.

-Κεφάλαιο 4^ο: **«Αλληλεγγύη»**: Εδώ κατοχυρώνονται το δικαίωμα των εργαζομένων στην ενημέρωση και τη διαβούλευση στο πλαίσιο της επιχείρησης, το δικαίωμα διαπραγμάτευσης και συλλογικής δράσης, το δικαίωμα πρόσβασης στις υπηρεσίες εύρεσης εργασίας, η προστασία σε περίπτωση αδικαιολόγητης απόλυσης, η διασφάλιση δίκαιων και πρόσφορων

---

¹⁹ Δημητρόπουλος Α., Συνταγματικά Δικαιώματα- Γενικό Μέρος (Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, Τόμος Γ΄-Ημίτομος Ι), Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2005, σελ. 13

συνθηκών εργασίας, η απαγόρευση εργασίας των παιδιών και η προστασία των νέων στην εργασία, η οικογενειακή και επαγγελματική ζωή, η κοινωνική ασφάλεια και η κοινωνική αρωγή, η προστασία της υγείας, η πρόσβαση στις υπηρεσίες γενικού οικονομικού ενδιαφέροντος, η προστασία του περιβάλλοντος και η προστασία του καταναλωτή.

-Κεφάλαιο 5^ο: **«Δικαιώματα του πολίτη»**: Υπό τον τίτλο αυτό, αναγνωρίζονται το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, καθώς και στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές, το δικαίωμα στη χρηστή διοίκηση, το δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα, τα σχετικά με τον Διαμεσολαβητή της Ένωσης, το δικαίωμα αναφοράς, η ελευθερία κυκλοφορίας και διαμονής, η διπλωματική και προξενική προστασία.

-Κεφάλαιο 6^ο: **«Δικαιοσύνη»**: Τέλος, σε αυτό το κεφάλαιο προβλέπονται το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου, το τεκμήριο αθωότητας και τα δικαιώματα υπεράσπισης, οι αρχές της νομιμότητας και της αναλογικότητας των αξιοποιώνων πράξεων και ποινών και το δικαίωμα του προσώπου να μην δικάζεται ή να μην τιμωρείται δύο φορές για την ίδια αξιόποινη πράξη.

Συνεχίζοντας, όσον αφορά τη δομή του Χάρτη, εκτός από την αναφορά των έξι κεφαλαίων-κατηγοριών δικαιωμάτων, πρέπει να σημειωθούν και τα εξής: Η Συνέλευση γρήγορα αντιλήφθηκε ότι ο Χάρτης που θα θεσπιζόταν θα απευθυνόταν σε δύο διαφορετικές ομάδες ανθρώπων. Η πρώτη είναι βεβαίως οι Ευρωπαίοι πολίτες ή, πάντως οι φορείς των διασφαλιζόμενων δικαιωμάτων. Αυτό άλλωστε έγινε φανερό ήδη από τη Σύνοδο Κορυφής της Κολωνίας, όπου εκφράστηκε ρητά το αίτημα για την εκπόνηση ενός Χάρτη Δικαιωμάτων «ορατών» στους πολίτες, δηλαδή για «δικαίωμα στο δικαίωμα».

Η δεύτερη αποτελείται από περισσότερο εξειδικευμένο και απαιτητικό, ως προς την ακρίβεια του κειμένου, κοινό, όπως νομικούς, θεωρητικούς, καθηγητές, άτομα από το χώρο της πολιτικής, που θα καλούνταν να ερμηνεύσουν και, στη συνέχεια, να εφαρμόσουν το Χάρτη. Ο συγκερασμός αυτών των δύο διαμετρικά αντιθέτων στόχων επιτεύχθηκε με τη διαίρεση του Χάρτη σε δύο τμήματα σαφώς διαχωρισμένα. Έτσι, ενώ το πρώτο τμήμα, το οποίο όπως αναλύθηκε παραπάνω αποτελείται από έξι ενότητες, απευθύνεται και στον απλό Ευρωπαίο πολίτη, το δεύτερο τμήμα, αποτελώντας ουσιαστικά

την έβδομη ενότητα του Χάρτη, υπό τον τίτλο «γενικές διατάξεις», περιέχει τις καταληκτικές, πιο τεχνικές διατάξεις στις οποίες δίνονται οι απαραίτητες κατευθύνσεις για το πεδίο εφαρμογής, την εμβέλεια και το επίπεδο προστασίας των δικαιωμάτων.²⁰

2.2.2. Το περιεχόμενο του Χάρτη

Κάνοντας μια συνοπτική παρουσίαση των προστατευόμενων από το Χάρτη δικαιωμάτων, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι, όσον αφορά τη φύση αυτών, εκτός από τα κλασικά ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, περιέχει και τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα που παρουσίασαν τις μεγαλύτερες δυσκολίες κατά την επεξεργασία του κειμένου. Ειδικότερα, στο Χάρτη ενσωματώθηκαν τα παραδοσιακά δικαιώματα και ελευθερίες που στηρίζονται στην Ε.Σ.Δ.Α. και τα πρωτόκολλά της, προσαρμοσμένα στις εμπειρίες και απαιτήσεις της Ε.Ε. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Συνέλευση χρησιμοποίησε ως πηγές έμπνευσης, εκτός από τις διατάξεις της Ε.Σ.Δ.Α., και τις συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών της Ένωσης, τη νομολογία του ΔΕΚ, τους Κοινωνικούς Χάρτες και ορισμένες Διεθνείς Συμβάσεις. Από όλες αυτές τις δεξαμενές άντλησε ιδέες και λύσεις, τις οποίες προσπάθησε να συνθέσει σε μία νέα θεσμική και πολιτική λογική.

2.2.3. Η σχέση του Χ.Θ.Δ.Α. με την Ε.Σ.Δ.Α

Σε καμία περίπτωση δε θα μπορούσε να θεωρηθεί ως υπερβολή ότι η σχέση του Χάρτη με την ΕΣΔΑ αποτέλεσε το κυριότερο θέμα που συνδέθηκε με την κατάρτιση και την εφαρμογή του Χάρτη. Από τα πρώτα βήματα της σύνταξης του Χάρτη τέθηκε το ζήτημα, αφού επισημάνθηκε ότι δε θα πρέπει να διασαλευθεί το όλο σύστημα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

---

²⁰ Braibant G., La Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne, Editions du Seuil, Novembre 2001, Paris, σελ.36

που έχει οικοδομηθεί από το Συμβούλιο της Ευρώπης τα τελευταία πενήντα έτη.²¹

Ένα από τα πρώτα ζητήματα που απασχόλησαν τη Συνέλευση ήταν το ερώτημα αν ο Χάρτης έπρεπε να αποτελέσει αυτοτελές σύστημα ή αν έπρεπε να προσλάβει παρακολουθηματικό χαρακτήρα σε σχέση με τη Σύμβαση. Το πρόβλημα λύθηκε, όχι χωρίς αντιπαραθέσεις στους κόλπους της Συνέλευσης, υπέρ της πρώτης εκδοχής. Αφού επί χρόνια δεν είχαν τελεσφορήσει οι προσπάθειες για την προσχώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων στην ΕΣΔΑ²², επιβαλλόταν να καθιερώσει ο ΧΘΔΑ ένα αυτοτελές σύστημα προστασίας των δικαιωμάτων, και μάλιστα στο πλαίσιο μιας διακριτής έννομης τάξης, της ενωσιακής.²³

Βέβαια, η διαπίστωση αυτή δε θα πρέπει σε καμία περίπτωση να μας οδηγήσει στην υποτίμηση της καθοριστικής επιρροής που διαδραμάτισε η Σύμβαση κατά την κατάρτιση και θα εξακολουθήσει να διαδραματίζει με πολλούς τρόπους. Ο σημαντικότερος, ίσως, συνίσταται, μέσα σε αυτό το πλαίσιο, στην πρόβλεψη της διάταξης του άρθρου 52 παρ. 3 του Χάρτη, σύμφωνα με την οποία: «Κατά το βαθμό που ο παρών Χάρτης περιλαμβάνει δικαιώματα τα οποία διασφαλίζονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, η έννοια και η εμβέλειά τους είναι ίδιες με εκείνες που τους επιφυλάσσει η εν λόγω Σύμβαση. Η διάταξη αυτή δεν εμποδίζει το δίκαιο της Ένωσης να παρέχει ευρύτερη προστασία». Δηλαδή, η ΕΣΔΑ λειτουργεί όχι μόνο ως βασική πηγή έμπνευσης, αλλά συγχρόνως και ως σταθερό σημείο αναφοράς και κερτημένο του Χάρτη.

Οι συντάκτες, μάλιστα, του Χάρτη, ακολουθώντας πιστά τη δήλωση της Συνόδου Κορυφής της Κολωνίας²⁴, αντί να προσδιορίσουν το περιεχόμενο και τη λειτουργία των δικαιωμάτων με λεπτομερείς ορισμούς, προτίμησαν τη ρητή

---

²¹ Στεφάνου Κ., Λυμούρης Ν.(εισαγωγή-επιμέλεια) Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων Της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003 σελ. 22

²² Η ΕΣΔΑ, σύμφωνα με τη γνωμοδότηση 2/94, 1996, ECR 1996, σελ. 1759, απευθύνεται σε κράτη και όχι σε οργανισμούς (βλ. Νταλής Σ.(επιμέλεια), Από το Άμστερνταμ στη Νίκαια-Η Ευρώπη και η Ελλάδα στη Νέα Εποχή, Εκδόσεις Κριτική, 2001, Αθήνα, σελ. 255, όπου παρατίθεται άρθρο της Εμμανουέλας Δούση)

²³ Παπαδημητρίου Γ, Η Συνταγματοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2002, σελ. 97

²⁴ η οποία στόχευε στη σύνταξη ενός Χάρτη με περιεχόμενο λιτό και ευδιάκριτο για κάθε πολίτη της ένωσης και για κάθε άνθρωπο που διαμένει σε χώρα της

παραπομπή στη Σύμβαση και –κατ’ επέκταση– στη νομολογία του Δικαστηρίου των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων. Συνεπώς, η ΕΣΔΑ δεν αποτελεί απλώς έρεισμα για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, αλλά καθίσταται αναπόσπαστο μέρος του, στο βαθμό, πάντα, που προδιαγράφεται από τον ίδιο το Χάρτη.

Πρέπει να σημειωθεί ότι τα παραπάνω ισχύουν όχι για όλα τα δικαιώματα του Χάρτη, αλλά μόνο για όσα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα εγγυώνται και τα δύο κείμενα. Επίσης, στις περιπτώσεις που οι συντάκτες του Χάρτη έκριναν ότι έπρεπε να επιφυλάξουν μεγαλύτερη προστασία, από αυτήν της Σύμβασης, σε συγκεκριμένα δικαιώματα, προέβλεψαν ειδικούς ορισμούς. Και τότε, προέχουσα θέση κατέχει ο Χάρτης. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για ρήτρα μείζονος προστασίας²⁵.

2.2.4. Η ενσωμάτωση του Χ.Θ.Δ.Α. στη Συνταγματική Συνθήκη και στο «Ευρωπαϊκό Σύνταγμα», εάν, τελικά, αυτό τεθεί σε ισχύ

Τον Δεκέμβριο του 2001, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο που συνήλθε στο Λάακεν στο Βέλγιο αποφάσισε να συγκαλέσει μια συνέλευση για το μέλλον της Ευρώπης, υπό την προοπτική της προσεχούς διακυβερνητικής διάσκεψης. Η δήλωση του Λάακεν καθόριζε ότι ένα από τα κύρια καθήκοντα της συνέλευσης ήταν να αποφανθεί σχετικά με την ενδεχόμενη ενσωμάτωση του Χάρτη θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ευρωπαϊκό δίκαιο. Έπρεπε επίσης να αναφέρει αν η Ένωση έπρεπε ή όχι να προσχωρήσει στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η Συνέλευση συνήλθε για πρώτη φορά στις 28 Φεβρουαρίου 2002, υπό την προεδρία του κ. Valery Giscard d'Estaing. Στις 18 Ιουλίου 2003, η Ευρωπαϊκή Συνέλευση υπέβαλε ένα σχέδιο συνθήκης που θα στήριζε ένα σύνταγμα της Ευρώπης. Ο Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων επαναλήφθηκε εξ ολοκλήρου στα άρθρα από II-39 έως II-46. Η εν λόγω συμπερίληψη του Χάρτη στη βασική συνθήκη θα τον καταστήσει, εάν τελικά τεθεί σε εφαρμογή το σχέδιο της Συνέλευσης, *νομικά δεσμευτικό*.

Από την αρχή, η μεγάλη πλειοψηφία των μελών της Συνέλευσης έκλινε υπέρ της τυπικής ένταξης του Χάρτη στο ίδιο το συνταγματικό κείμενο.

---

²⁵ Παπαδημητρίου, ο.π., σελ.100

Αποτέλεσε το δεύτερο μέρος του, ενώ το μέρος με τις διατάξεις για τις πολιτικές θα συνιστούσε, τελικά, το τρίτο και μεγαλύτερο μέρος, μια επιλογή που είναι σύμφωνη και με τα περισσότερα εθνικά συντάγματα, όπου τα θεμελιώδη δικαιώματα, έχοντας πρωταρχική σημασία, τοποθετούνται στο πρώτο μέρος του συνταγματικού κειμένου.

Η εναλλακτική επιλογή της ενσωμάτωσης του Χάρτη μέσω ενός παραρτήματος στο τέλος του κειμένου του Συντάγματος δε θα καθιστούσε τα δικαιώματα τόσο προφανή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Σύνταγμα της Φιλαδέλφειας, το οποίο δεν περιείχε τέτοιο κατάλογο και γι' αυτό το λόγο επικρίθηκε και τελικά συμπληρώθηκε με τις περίφημες «τροπολογίες» (amendments) όσον αφορά τα ατομικά δικαιώματα.²⁶

Η πρόσφατη αυτή ενσωμάτωση του Χάρτη στη Συνταγματική Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης οριστικοποίησε ένα ακόμη βήμα προς την κατεύθυνση της νομικής αυτονομίας της για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Αν και ο δρόμος είναι ακόμα μακρύς προς τη δεσμευτικότητα του δεύτερου κεφαλαίου του πρώτου μέρους του Ευρωπαϊκού Συντάγματος για τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τα κράτη που εφαρμόζουν το δίκαιό της, παρ' όλ' αυτά, η ενσωμάτωσή του στη Συνταγματική Συνθήκη κλείνει μια συζήτηση γύρω από το μέλλον του Χάρτη ως προς τα ακριβή λειτουργικά του όρια στα πλαίσια της κοινοτικής έννομης τάξης.

2.3. Μία συνολική εκτίμηση των διατάξεων του ΧΘΔΑ

Έστω και αν η έννοια της προόδου είναι εξόχως υποκειμενική, ο Χάρτης κάνει εμφανή βήματα προόδου στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων όταν, για παράδειγμα, καθιερώνει, χωρίς καμία αίρεση, την κατάργηση της ποινής του θανάτου (αρ. 2), ή όταν ενισχύει και διασαφηνίζει την αρχή της μη διάκρισης (αρ. 21), ή όταν τονίζει τη σημασία της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών (αρ.23).

---

²⁶ Τριανταφύλλου Δ., Το Σχέδιο Συντάγματος της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης-Κριτική βασικών επιλογών, Εκδόσεις Αντ. Ν Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2003, σελ.62.

*Ειδικότερα, τα κοινωνικά δικαιώματα:*²⁷

Μία πρώτη κατηγορία δικαιωμάτων, η οποία σχετίζεται με την προστασία του θεσμοποιημένου status των εργαζομένων περιλαμβάνει το δικαίωμα των εργαζομένων στην ενημέρωση και τη διαβούλευση στο πλαίσιο των επιχειρήσεων, το δικαίωμα διαπραγμάτευσης και συλλογικών δράσεων, την προστασία σε περίπτωση αδικαιολόγητης απόλυσης, το δικαίωμα σε υγιεινές, ασφαλείς και αξιοπρεπείς συνθήκες εργασίας, καθώς και την απαγόρευση της εργασίας των παιδιών και την προστασία των νέων στην εργασία. Αυτά τα δικαιώματα δε παρέχουν συγκεκριμένα υλικά προνόμια, αλλά εξασφαλίζουν τα ελάχιστα εχέγγρα για την άσκηση του δικαιώματος στην εργασία. Το δικαίωμα στην προστασία της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής μπορεί να προστεθεί, επίσης σ' αυτήν την κατηγορία.

Μια δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει την κοινωνική ασφάλεια και αρωγή, την προστασία της υγείας, το δικαίωμα πρόσβασης σε υπηρεσίες γενικού οικονομικού ενδιαφέροντος και το δικαίωμα στην προστασία του περιβάλλοντος. Οι προηγούμενες διατάξεις, χωρίς να κατοχυρώνουν αγωγή δικαίωμα, παρέχουν τη βάση για διορθωτική ερμηνεία, ιδιαίτερα από το ΔΕΚ, όταν εφαρμόζει νόμους που εξειδικεύουν το περιεχόμενό τους και έτσι συνιστούν «αρχές» υπό την έννοια που έχει δοθεί στον όρο στο άρθρο 52, παρ. 5 του ενσωματωμένου Χάρτη. Οι διατάξεις που αφορούν την κοινωνική προστασία των παιδιών, των ηλικιωμένων και των ατόμων με ειδικές ανάγκες θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν στην ίδια κατηγορία, παρόλο που, όσον αφορά τις δύο πρώτες (άρθρα 24 και 25), γίνεται αναφορά σε «δικαιώματα». Το ίδιο ισχύει και για το δικαίωμα στην εκπαίδευση και το δικαίωμα στην πρόσβαση στην επαγγελματική και συνεχή κατάρτιση, αν ληφθούν υπόψη οι περιορισμένες εξουσίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε αυτά τα πεδία.

Οι διατάξεις του ΧΘΔΑ υπό την οπτική γωνία των ειδημόνων:

ι. Σε ψήφισμά του, της 12^{ης} Ιανουαρίου 2005²⁸, το *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο* ενέκρινε το Σχέδιο του Συντάγματος και δήλωσε ότι υποστηρίζει

²⁷ Contiades X., «Social Rights in the Draft Constitutional Treaty», περιοδικό Δικαιώματα του Ανθρώπου (Revue Hellenique des droits de l' homme), τ. 20, Αυτ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα- Κομοτηνή, 2003, σελ. 1100

²⁸ Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με τη Συνθήκη για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης (2004/2129(INI)), P6_TA-PROV(2005)01-12

ανεπιφύλακτα την επικύρωσή του, παρουσιάζοντας τα θετικά του στοιχεία, ανάμεσα στα οποία συμπεριέλαβε σαφώς και την ενίσχυση των ατομικών δικαιωμάτων των πολιτών, η οποία θα είναι αποτέλεσμα των εξής βελτιώσεων:

(α) της ενσωμάτωσης του ΧΘΔΑ της Ένωσης στο μέρος ΙΙ του Συντάγματος, γεγονός που σημαίνει ότι όλες οι διατάξεις της νομοθεσίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και οποιαδήποτε δράση λαμβάνεται από τα θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή βασίζεται στη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρέπει να συμβαδίζει με τους κανόνες αυτούς,

(β) η Ε.Ε. πρόκειται να προσχωρήσει στην ΕΣΔΑ, ώστε να υπόκειται πλέον στην ίδια εξωτερική αξιολόγηση με τα κράτη μέλη της,

(γ) νέες διατάξεις θα διευκολύνουν τη συμμετοχή των πολιτών, των κοινωνικών εταίρων, των αντιπροσωπευτικών ενώσεων και της κοινωνίας των πολιτών στις συζητήσεις της Ένωσης,

(δ) της καθιέρωσης της ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας πολιτών που θα δίνει τη δυνατότητα στους πολίτες να υποβάλλουν προτάσεις για ορισμένα θέματα για τα οποία κρίνουν πως απαιτείται νομική πράξη της Ένωσης για την εφαρμογή του Συντάγματος,

(ε) οι ιδιώτες θα έχουν ευρύτερη πρόσβαση στη δικαιοσύνη στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου.

ii. Παρά το γεγονός ότι σε πολλές χώρες η έννομη τάξη υπερβαίνει σε αρκετά θέματα τη Συνταγματική Συνθήκη με διατάξεις πολύ πιο προστατευτικές, η διασφάλιση των δικαιωμάτων αυτών, έστω και σε αυτό το επίπεδο είναι σημαντική, με την έννοια ότι αποτελούν το ελάχιστο όριο (minimum) το οποίο πρέπει να τηρούν τα κράτη μέλη. Και μόνο το γεγονός αυτό, σημαίνει ότι οριοθετείται μια κοινή συνισταμένη, πάνω στην οποία όλα τα κράτη μέλη θα πρέπει να κινηθούν προς την τελική ολοκλήρωση, μια κοινή συνισταμένη που αποτελεί τη βάση για την πρόοδο των δικαιωμάτων. Συνεπώς, αυτή η βάση επιτρέπει στον ευρωπαίο πολίτη να έχει, τουλάχιστον, τις ασφαλιστικές εκείνες δικλείδες, με βάση τις οποίες προστατεύεται και ως ευρωπαίος πολίτης, αλλά και σε ό,τι αφορά την εσωτερική έννομη τάξη.²⁹

---

²⁹ «Ο ρόλος των πολιτών και το νέο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα», ομιλία Υπουργού Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, κ. Προκόπη Παυλόπουλου, σε ημερίδα για το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα, Αθήνα, 28 Ιανουαρίου 2005

iii. Οι σαφέστερες πρόοδοι, σύμφωνα με τον *Χοσέ Μαρία Φιντάλγο*³⁰, βρίσκονται στις αξίες και τους στόχους του κοινωνικού τομέα, ή τουλάχιστον εδώ είναι που τα επιχειρήματα ενάντια στο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα φαίνονται λιγότερο τεκμηριωμένα. Ο Χάρτης είναι ένα σύνολο πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών δικαιωμάτων. «Συνιστά ένα προωθημένο κείμενο, το πρώτο αυτού του είδους που περιλαμβάνει σε υπερεθνικό επίπεδο ένα τέτοιο εύρος δικαιωμάτων. Και η μεγαλύτερη πρόοδος συντελείται στα συνδικαλιστικά δικαιώματα». Αν στο δικαίωμα πληροφόρησης και διαβούλευσης των εργαζομένων στην επιχείρηση (άρθρο II-87) συνταγματοποιείται αυτό που ήδη αναγνωριζόταν στις ευρωπαϊκές οδηγίες, στο δικαίωμα των συλλογικών διαπραγματεύσεων και της συλλογικής δράσης (άρθρο II-88) ανοίγει ένα πεδίο, που θα πρέπει να διανύσει ο ευρωπαϊκός συνδικαλισμός, για τις συλλογικές διαπραγματεύσεις και συμβάσεις και για την άσκηση συνδικαλιστικής δράσης (περιλαμβανομένης της απεργίας) στον ευρωπαϊκό υπερεθνικό χώρο.

2.4. Οι «συντακτικές αναπροσαρμογές» της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης και οι συνέπειές τους

Εφόσον το κείμενο του Χάρτη ήταν ήδη δεδομένο από την προηγούμενη Συνέλευση, η Συντακτική Συνέλευση επικεντρώθηκε στις ρήτρες που θα εξασφάλιζαν την ένταξη του Χάρτη στο συνταγματικό κείμενο, δηλαδή τις οριζόντιες και τελικές διατάξεις του. Παρά, όμως, τις καλές προθέσεις των όσων τις υποστήριξαν και τις ψήφισαν, προκαλούν σοβαρό κίνδυνο δημιουργίας παρεξηγήσεων σε αρκετά σημεία:

i. Ρήτρες περιπτές και επαναληπτικές: Οι περισσότερες τροποποιήσεις αποσκοπούσαν στην προστασία των κρατών μελών από αθέμιτες παρεμβάσεις της Ένωσης. Αυτό ισχύει για το άρθρο 51 του Χάρτη, στο οποίο ορίζεται η υποχρέωση της Ένωσης να ενεργεί «εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων της Ένωσης, όπως της ανατίθενται από τα άλλα μέρη του Συντάγματος» (παρ. 1) και η βεβαίωση ότι ο Χάρτης «δεν επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης πέραν των αρμοδιοτήτων της Ένωσης» (παρ. 2), τη στιγμή που ήδη περιείχε ο Χάρτης ρήτρα σύμφωνα με την οποία

---

³⁰ απόσπασμα από άρθρο που δημοσιεύτηκε στην *El Pais* στις 12-2-2005

«δε δημιουργεί καμία νέα αρμοδιότητα και κανένα νέο καθήκον για την Ένωση, ούτε τροποποιεί τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα που καθορίζονται στα άλλα μέρη» του Συντάγματος. Η προφανής αρχή της περιορισμένης εξουσιοδότησης, που περιλαμβάνεται ήδη μεταξύ των βασικών αρχών του καταστατικού κειμένου της Ένωσης³¹, επαναλαμβάνεται με σχεδόν ταυτόσημους όρους τρεις φορές, προς εφησυχασμό των υπερβολικών φόβων ορισμένων κρατών μελών.³²

Άλλη μια διάταξη, που είναι δυνατό να οδηγήσει σε ανασφάλεια δικαίου και περιορισμό δικαιωμάτων και που κατατάσσεται στις «προβληματικές» διατάξεις που προστέθηκαν στο Σχέδιο Συντάγματος, είναι η παρ. 4 του αρ. ίδιου άρθρου. Δικαιολογημένες αμφιβολίες θα πρέπει να διατηρεί κανείς για τη ρήτρα που προστέθηκε για να προστατεύσει τη σφαίρα αρμοδιότητας των κρατών μελών, κατά την οποία τα δικαιώματα του Χάρτη πρέπει να ερμηνεύονται σύμφωνα με τις «κοινές συνταγματικές παραδόσεις» των κρατών μελών (χωρίς να προσδιορίζεται ποιών ακριβώς).³³ Πάντως, η διάταξη αυτή θα μπορούσε να νομιμοποιήσει αποκλίνουσες ερμηνείες από τους εθνικούς δικαστές, πράγμα που δεν συντελεί σίγουρα στην ομοιόμορφη προστασία που υποτίθεται ότι εξασφαλίζει ο Χάρτης.

ii. Η ύπουλη διάκριση μεταξύ «αρχών» και δικαιωμάτων και η επίπτωσή της στο χαρακτηριστικό παράδειγμα της ισότητας ανδρών και γυναικών:

Κατά τις εργασίες της Συνέλευσης για τη σύνταξη του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., η ισότητα ανδρών και γυναικών βρέθηκε στο επίκεντρο της γνωστής διαμάχης μεταξύ των υπέρμαχων των κοινωνικών δικαιωμάτων και των πολέμιών τους. Εμφανίσθηκε στην αρχή δειλά και περιορισμένα ως ισότητα που πρέπει να εξασφαλίζεται «στην απασχόληση, την εργασία και τις αποδοχές», μετά από επίπονες συζητήσεις επεκτάθηκε και «σε άλλους τομείς» και τέλος εδόθη και η τελική μάχη για την ειδική θεσμοθέτηση των λεγομένων «θετικών μέτρων». Έτσι, το άρθρ. 23 του Χάρτη διατυπώθηκε ως εξής: *«Η ισότητα ανδρών και γυναικών πρέπει να εξασφαλίζεται σε όλους τους τομείς, μεταξύ άλλων στην απασχόληση, την*

³¹ άρθρο I-9, παρ. 2, του σχεδίου Συντάγματος

³² Τριανταφύλλου Δ., ο.π., σελ. 65

³³ Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., «Η θέση της Χάρτας Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. στο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα, ομιλία σε διημερίδα του Ερευνητικού Ομίλου Φοιτητών Νομικής (Ε.Ο.Φ.Ν.), με θέμα: «Quo vadis Europa? Η Συνθήκη για την Θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης», που πραγματοποιήθηκε στις 17/18-3-2005

εργασία και τις αποδοχές. Η αρχή της ισότητας δεν αποκλείει τη διατήρηση ή τη θέσπιση μέτρων που προβλέπουν ειδικά πλεονεκτήματα υπέρ του υποεκπροσωπούμενου φύλου.»

Το μεγάλο κέρδος από τη ρύθμιση αυτή προέκυψε κυρίως σε συνδυασμό με τις τελικές διατάξεις του Χάρτη. Έτσι η ισότητα ανδρών και γυναικών ως «θεμελιώδης αρχή» της Ε.Ε. έγινε γενεσιουργός πηγή υποκειμενικών δικαιωμάτων και βάση διεκδίκησης έναντι των οργάνων της Ε.Ε. Η ατμόσφαιρα έγινε ακόμη πιο χαρμόσυνη, όταν στη Σύνοδο Κορυφής απεφασίσθη ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων να έχει δεσμευτική ισχύ. Όσπου άρχισαν οι εργασίες της νέας Συνέλευσης για το Σύνταγμα της Ευρώπης και το γνωστό σκηνικό άρχισε πάλι να επαναλαμβάνεται: Έπειτα από σοβαρές παρεμβάσεις, μεταξύ των οποίων πρέπει να μνημονευθούν ιδιαίτερας αυτές των εθνικών και διεθνών γυναικείων οργανώσεων, τελικά βρέθηκε χώρος και για την ισότητα στο άρθρο 2 του Συντάγματος που απαριθμεί τις «αξίες» της Ένωσης.

Ο κακός δαίμων παραφύλαγε όμως αλλού: στον τρόπο ένταξης του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στο νέο Σύνταγμα. Όπως είναι γνωστό ο Χάρτης εντάχθηκε στο Σύνταγμα συνολικά, όχι εν Παραρτήματι ως Πρωτόκολλο αλλά, ως Μέρος ΙΙ. Η ένταξη αυτή κατέστησε όμως αναγκαίες ορισμένες, όπως ελέχθη, «φραστικές προσαρμογές», και εδώ ακριβώς ξαναεμφανίσθηκε το αόρατο χέρι, που αποδυνάμωσε όχι μόνο την ισότητα, αλλά και τις λοιπές αρχές του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων: Στο άρθρο 52 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων προσετέθη παράγραφος 5 με την εξής διατύπωση: «Οι διατάξεις του παρόντος Χάρτη που περιέχουν αρχές μπορούν να τίθενται σε εφαρμογή με νομοθετικές και εκτελεστικές πράξεις των οργάνων και οργανισμών της Ένωσης, και με πράξεις των κρατών μελών όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης, κατά την άσκηση των αντίστοιχων αρμοδιοτήτων τους. Οι διατάξεις αυτές υπόκεινται στην κρίση του δικαστηρίου μόνον κατά την ερμηνεία αυτών των πράξεων και για τον έλεγχο της νομιμότητάς τους.» Ποιος μπορεί να είναι ο στόχος της παραπάνω «εκφραστικής προσαρμογής»; Προφανώς το να μην έχουν ευθεία δεσμευτική ισχύ οι αρχές που θεσμοθετούνται στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, μεταξύ των οποίων και η ισότητα ανδρών και γυναικών όπως εξειδικεύεται στο άρθρο 23. Απώτερη συνέπεια βέβαια θα είναι, οι θιγόμενοι να μην έχουν

ευθύ δικαίωμα προσφυγής στη Δικαιοσύνη απορρέον από το Σύνταγμα, αφού κανείς ούτε τα Όργανα της Ένωσης ούτε τα Κράτη-μέλη δεν «υποχρεούνται» να πραγματώνουν αυτές τις αρχές. Απλώς «δύνανται» να προβαίνουν σε νομοθετικές ρυθμίσεις. Εάν έχουν έτσι τα πράγματα (μακάρι να υπάρχει και άλλη ερμηνεία) το πράγμα είναι σοβαρό. Ειδήμονες και αρμόδιοι πρέπει να επικεντρώσουν επ' αυτού την προσοχή τους, ώστε το τελικό αποτέλεσμα αυτού του Συντάγματος, που αρχίζει με τον Επιτάφιο του Περικλέους, να μην τελειώνει με μια άλλη ελληνική ρήση «ώδινεν όρος και ...έτεκε μύν»!³⁴

Οι μεγαλύτερες επιφυλάξεις, πάντως, ως προς το εύρος της προστασίας που εξασφαλίζει ο ΧΘΔΑ, θα πρέπει να εκφράζονται για τα κοινωνικά δικαιώματα. Οι μισές περίπου διατάξεις των κεφαλαίων «Αλληλεγγύη» και «Ελευθερία» περιέχουν «αρχές» και όχι «αναγνώριση δικαιωμάτων». Η επίκληση των «αρχών», όπως προαναφέρθηκε και για την περίπτωση της ισότητας ανδρών και γυναικών, στην παρ. 5 του αρ. 52, στα πλαίσια των φραστικών συνταγματικών προσαρμογών «της τελευταίας στιγμής», κρύβει αρκετούς κινδύνους, που προβάλλονται ιδιαίτερα από τους ευρωσκεπτικιστές.

iii. Σημεία που τελικά παρέμειναν αρρύθμιστα και αδιευκρίνιστα: Το σημαντικότερο ίσως αφορά το πεδίο εφαρμογής του Χάρτη, το οποίο, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου θα έπρεπε να εκτείνεται σε όλες τις περιπτώσεις όπου το δίκαιο της Ένωσης έχει εφαρμογή και όχι μόνο όταν τα κράτη μέλη το «εφαρμόζουν» (άρθρο 51, παρ. 1 του Χάρτη)³⁵. Με αυτή τη διάταξη προκαλούνται αμφιβολίες ως προς τη δυνατότητα των πολιτών να επικαλούνται το Χάρτη και σε άλλες περιπτώσεις έναντι των εθνικών τους αρχών.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η «προβληματικότητα» των διατάξεων αυτών επισημάνθηκε και από την Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του Ανθρώπου, σε προτάσεις αναδιατύπωσης και συμπλήρωσης διατάξεων του Σχεδίου Συνταγματικής Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης που απέστειλε στην Ευρωπαϊκή Συνέλευση. Συγκεκριμένα, δήλωσε πως εκείνο που έχει μεγάλη σημασία, με όποιον τρόπο και αν ενσωματωθεί ο Χάρτης, να μη γίνουν δεκτές οι «συνταγματικές προσαρμογές» που πρότεινε η αρμόδια

³⁴ Από άρθρο της Ψαρούδα-Μπενάκη Α., «Η ισότητα ανδρών και γυναικών στο νέο Σύνταγμα της Ευρώπης»

³⁵ Τριανταφύλλου Δ., ο.π., σελ. 68

ομάδα εργασίας της Συνέλευσης, γιατί περιορίζουν το πεδίο εφαρμογής του Χάρτη και δημιουργούν σύγχυση και ανασφάλεια δικαίου που υπάρχει κίνδυνος να οδηγήσει σε οπισθοδρομήσεις στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων.³⁶

3. Επίλογος- Γενικά Συμπεράσματα

Στην εξέταση του επιπέδου προστασίας των δικαιωμάτων στα πλαίσια του Σχεδίου Συντάγματος, όπως και σε οποιοδήποτε άλλο ζήτημα, θα πρέπει να είμαστε ιδιαίτερα προσεκτικοί και επιφυλακτικοί. Όπως είδαμε παραπάνω, δεν παύουν να εκφράζονται δικαιολογημένες επιφυλάξεις όσον αφορά την έκταση και το πεδίο προστασίας των διασφαλιζόμενων δικαιωμάτων, κυρίως εξ αιτίας των τελευταίων προσθηκών της Συντακτικής Συνέλευσης στο κείμενο του Χάρτη.

Σίγουρα, όμως, τα βήματα προς μια πιο ολοκληρωμένη «Ευρώπη των πολιτών», με πρώτο και ουσιαστικότερο την ενσωμάτωση του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στο Σύνταγμα, είναι πραγματικότητα.

Χαρακτηριστικά και ενδεικτικά της προόδου που συντελείται είναι τα λόγια του κ. Elmar Brok, ο οποίος, μιλώντας στην ολομέλεια του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στο Στρασβούργο, είπε: «Το σύνταγμα που συντάσσεται από τη Συνθήκη είναι μια σημαντική πρόοδος για την κοινοβουλευτική αρχή ενάντια σε αυτήν της διακυβερνητικής συνεργασίας. Το επόμενο στάδιο στην οικοδόμηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν έχει αφεθεί στα χέρια των διπλωματών που εργάζονται πίσω από τις κλειστές πόρτες αλλά από τους αντιπροσώπους του ευρωπαϊκού κοινού βάσει μιας διαδικασίας που είναι πλήρως διαφανής. Και αυτό αντιπροσωπεύει ένα μεγάλο άλμα για τα δικαιώματα των ευρωπαίων πολιτών».

Ο διαρκώς επαναλαμβανόμενος ισχυρισμός από τους ευρωσκεπτικιστές - αντιθέτως σε αυτό που γνωρίζουν ότι συμβαίνει - ότι το σύνταγμα της ΕΕ είναι ο δρόμος σε ένα υπερ-κράτος, ο κ. Brok είπε : « ασυναρτησίες». Τα κράτη μέλη παρέμειναν, όπως πριν, κύριοι των Συνθηκών και επομένως οι δυνάμεις

---

³⁶βλ περισσότερα στο: www.nchr.gr

στην Ευρωπαϊκή Ένωση «Αυτή η συνταγματική Συνθήκη είναι μια βελτίωση όλων των προηγούμενων συμπεριλαμβανομένης της Συνθήκης της Νίκαιας. Η επικύρωση δεν πρέπει να χαθεί στις πολιτικές σκοπιμότητες. Η διαδικασία επικύρωσης που έχει αρχίσει τώρα θα δείξει πολύ γρήγορα ποιες χώρες οδηγούνται από ένα αληθινά μεγάλο πολιτικό».

Αυτή η διαδικασία επικύρωσης έχει ήδη αρχίσει, με την επικύρωση του Ευρωπαϊκού Συντάγματος από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης³⁷. Όμως, ολόκληρη η Ευρώπη αναμένει την κρίσιμη, για το μέλλον αυτής της πρωτότυπης πολιτικής οντότητας, της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 29^η Μαΐου 2005, κατά την οποία θα κληθεί ο γαλλικός λαός με ένα «ναι» ή ένα «όχι» να εγκρίνει ή να απορρίψει και ουσιαστικά να «νεκρώσει» το επίσης πρωτότυπο και πρωτόγνωρο διεθνώς Ευρωπαϊκό Σύνταγμα. Δεν έχουμε, λοιπόν, παρά να παρακολουθήσουμε τις εξελίξεις, όχι ως αμέτοχοι θεατές, αλλά ως ώριμοι Ευρωπαίοι πολίτες, που γνωρίζουν τις υποχρεώσεις αλλά, πάνω από όλα, και τα δικαιώματά τους. Τον κυρίαρχο αυτό ενοποιητικό ρόλο του «πολίτη» είχε ήδη εντοπίσει ο Αριστοτέλης, τονίζοντας τη σημασία του για την ολοκλήρωση

³⁷ Οι 25 χώρες-μέλη της Ε.Ε. αποφασίζουν για το Ευρώσύνταγμα:

Χώρα	Μέθοδος:	Ημερομηνία
Λιθουανία	Κοινοβούλιο	Επικυρώθηκε: 11/11/2004
Ουγγαρία	Κοινοβούλιο	Επικυρώθηκε: 20/12/2004
Σλοβενία	Κοινοβούλιο	Επικυρώθηκε: 1/2/2005
Ισπανία	Δημοψήφισμα	Επικυρώθηκε: 20/2/2005
Ιταλία	Κοινοβούλιο	Επικυρώθηκε: 6/4/2005
Ελλάδα	Κοινοβούλιο	Επικυρώθηκε: 19/4/2005
Αυστρία	Κοινοβούλιο	Επικυρώθηκε: 11/5/2005
Σλοβακία	Κοινοβούλιο	Επικυρώθηκε: 11/5/2005
Βέλγιο	Δημοψήφισμα	19 Μαΐου 2005
Γερμανία	Κοινοβούλιο	27 Μαΐου 2005
Γαλλία	Δημοψήφισμα	29 Μαΐου 2005
Λετονία	Κοινοβούλιο	Τέλη Μαΐου 2005
Ολλανδία	Δημοψήφισμα	1 Ιουνίου 2005
Κύπρος	Κοινοβούλιο	Ιούνιος 2005
Λουξεμβούργο	Δημοψήφισμα	Ιούλιος 2005
Μάλτα	Κοινοβούλιο	20 Σεπτεμβρίου 2005
Πολωνία	Δημοψήφισμα	25 Σεπτεμβρίου 2005
Δανία	Δημοψήφισμα	27 Σεπτεμβρίου 2005
Πορτογαλία	Δημοψήφισμα	Οκτώβριος 2005
Σουηδία	Κοινοβούλιο	Δεκέμβριος 2005
Ιρλανδία	Δημοψήφισμα	Τέλη 2005
Φινλανδία	Κοινοβούλιο	Τέλη 2005
Βρετανία	Δημοψήφισμα	Αρχές 2006
Τσεχία	Δημοψήφισμα	Ιούνιος 2006
Εσθονία	Κοινοβούλιο(μάλλον)	Δεν έχει ορίσει ημερομηνία

Από την Κυριακάτικη «Καθημερινή» της 15^{ης} Μαΐου 2005

της «πόλης».³⁸ Ο κυρίαρχος ρόλος του πολίτη αποτελεί, μαζί με τη θεμελιώδη έννοια του «τέλους», κεντρικό στοιχείο στην αριστοτελική θεωρία της πόλεως, η οποία, ιδωμένη υπό το πρίσμα των σημερινών δεδομένων, μπορεί να προσδώσει νέα διάσταση στην πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

4. Περίληψη

Τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στο σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος είναι κυρίως αυτά που διασφαλίζονται από το Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΧΘΔΑ). Ο τελευταίος, έχοντας αρχικά μονάχα διακηρυχτικό χαρακτήρα, με την ενσωμάτωσή του στο δεύτερο μέρος του Συντάγματος, αποκτά την απαιτούμενη δεσμευτική ισχύ για την αποτελεσματική προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Επίσης, δικαιώματα αντλούνται και από άλλες διατάξεις του Ευρωπαϊκού Συντάγματος, όπως οι ρυθμίζουσες την ευρωπαϊκή ιθαγένεια. Τα θετικά αποτελέσματα είναι αρκετά και προφανή. Δεν παύουν, βέβαια, να διατυπώνονται και αρκετές επιφυλάξεις, ιδιαίτερα όσον αφορά τις «συντακτικές» αναπροσαρμογές του κειμένου του Χάρτη από τη Συνέλευση. Αυτό που απομένει, μετά από μια συνολική και κριτική επισκόπηση των διατάξεων, είναι, πλέον, η αναμονή της έκβασης της διαδικασίας επικύρωσης του Ευρωπαϊκού Συντάγματος από τα κράτη-μέλη της Ε.Ε.

Summary

The rights that are consolidated into the Draft Constitution Treaty are practically those included in the Charter of Fundamental Rights. Although the Charter at first only declared the fundamental rights, without being binding, after his incorporation into the Constitution's second part, came into legal force. This will contribute to the effective protection of the fundamental rights. There are also rights consolidated in various provisions of the European Constitution, besides the Charter's, such as those that concern the european

---

³⁸ Ιωακειμίδης Π.Κ., Η πόλη και η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση-Αναζητώντας μια νέα αριστοτελική προσέγγιση στη διαδικασία της πολιτικής ολοκλήρωσης, Εκδόσεις Θεμέλιο, Βιβλιοθήκη Ευρωπαϊκών Θεμάτων, 1994, Αθήνα

citizenship. However, there is some doubt about the consequences of the crucial additions to the Draft Constitutional Treaty. For the time being, there is nothing more to do than wait for the results of the ratification process among the member countries of the E.U.

5. Βασικά λήμματα (λέξεις-κλειδιά)

- ◆ Ευρωπαϊκή ιθαγένεια
- ◆ Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
- ◆ Ευρωπαϊκό Σύνταγμα (σχέδιο συντάγματος)
- ◆ Ευρωπαίοι πολίτες
- ◆ Ευρώπη
- ◆ Συνταγματικά δικαιώματα
- ◆ Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Basic keywords

- ◆ European citizenship
- ◆ European Treaty for the Human Rights
- ◆ European Constitution (Draft Constitutional Treaty)
- ◆ European citizens
- ◆ Europe
- ◆ Fundamental Rights
- ◆ Charter of Fundamental Rights

Νομολογία (ενδεικτικά):

ΔΕΚ: Απόφαση της 26ης Ιουνίου 2001, C-173/99, Broadcasting, Entertainment, Cinematographic and Theatre Union

ΠΕΚ: Απόφαση της 20ης Φεβρουαρίου 2001, T-112/98, Mannesmannrohrenwerke AG

Βιβλιογραφία

Ελληνική:

- ♦ Γεραπετρίτης Γ., «Τα δημοκρατικά θεμέλια της Ευρωπαϊκής Ένωσης», ομιλία σε διημερίδα του Ερευνητικού Ομίλου Φοιτητών Νομικής (Ε.Ο.Φ.Ν.), με θέμα: «Quo vadis Europa? Η Συνθήκη για την Θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης», που πραγματοποιήθηκε στις 17/18-3-2005
- ♦ Γιαταγάνας Ξ., Η ενσωμάτωση του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις Συνθήκες-Άσκηση Συνταγματικού δικαίου ή πολιτική ρητορεία;, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2003
- ♦ Δελαστίκ Γ., «Γαλλία: Μάης του '68 στις κάλπες;», άρθρο στην κυριακάτικη «Καθημερινή» της 25^{ης} Μαΐου 2005
- ♦ Δημητρόπουλος Α., Συνταγματικά Δικαιώματα- Γενικό Μέρος (Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, Τόμος Γ'-Ημίτομος Ι), Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2005
- ♦ Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., «Η θέση της Χάρτας Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. στο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα, ομιλία σε διημερίδα του Ερευνητικού Ομίλου Φοιτητών Νομικής (Ε.Ο.Φ.Ν.), με θέμα: «Quo vadis Europa? Η Συνθήκη για την Θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης», που πραγματοποιήθηκε στις 17/18-3-2005
- ♦ Ιωακειμίδης Π.Κ., Η πόλη και η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση-Αναζητώντας μια νέα αριστοτελική προσέγγιση στη διαδικασία της πολιτικής ολοκλήρωσης, Εκδόσεις Θεμέλιο, Βιβλιοθήκη Ευρωπαϊκών Θεμάτων, 1994, Αθήνα
- ♦ Ιωακειμίδης Π.Κ., Το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα- Η συμβολή της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης στην οικοδόμηση μιας νέας σχέσης ανάμεσα στην Ένωση και τους πολίτες της, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο-Γραφείο για την Ελλάδα
- ♦ Καλλίρη Φ., Δεληθανάση Μ., «Το Ευρωσύνταγμα αλλάζει τη ζωή μας (Οι συνταγματολόγοι Αντ. Μακρυδημήτρης, Αντ. Μανιτάκης και Κ. Χρυσόγονος καταγράφουν τα υπέρ και τα κατά της νέας συνθήκης)», κυριακάτικη εφημερίδα «Καθημερινή», 24 Απριλίου 2005

- ◆ Κοντιάδης Ξ., Η ενίσχυση της κοινωνικής διάστασης της ευρωπαϊκής ενοποίησης, ομιλία σε διημερίδα του Ερευνητικού Ομίλου Φοιτητών Νομικής (Ε.Ο.Φ.Ν.), με θέμα: «Quo vadis Europa? Η Συνθήκη για την Θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης», που πραγματοποιήθηκε στις 17/18-3-2005
- ◆ Μαριάς Ε., «Ευρωπαϊκή ιθαγένεια και απορρέοντα δικαιώματα», ομιλία σε διημερίδα του Ερευνητικού Ομίλου Φοιτητών Νομικής (Ε.Ο.Φ.Ν.), με θέμα: «Quo vadis Europa? Η Συνθήκη για την Θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης», που πραγματοποιήθηκε στις 17/18-3-2005
- ◆ Νταλής Σ.(επιμέλεια), Από το Άμστερνταμ στη Νίκαια-Η Ευρώπη και η Ελλάδα στη Νέα Εποχή, Εκδόσεις Κριτική, 2001, Αθήνα
- ◆ Παπαδημητρίου Γ., «Η δυναμική των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα», ομιλία σε εκδήλωση της ΕΠΕΕΣ-ΕΝΕΕΣ, Αθήνα, 28 Φεβρουαρίου 2005-05-07
- ◆ Παπαδημητρίου Γ, Η Συνταγματοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2002
- ◆ Παυλόπουλος Π., «Ο ρόλος των πολιτών και το νέο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα», ομιλία Υπουργού Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, σε ημερίδα για το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα, Αθήνα, 28 Ιανουαρίου 2005
- ◆ Περράκης Σ., «Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Ασκήσεις επί χάρτου ή ένα νέο εργαλείο πολιτικής για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου;», περιοδικό «Δικαιώματα του Ανθρώπου», τ. 5, Αντ. Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000
- ◆ Σκανδάμης Ν., Ευρωπαϊκό δίκαιο Ι, Θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, Αθήνα
- ◆ Στάγκος Π., Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη-Η σχέση της με τη συνταγματική εξέλιξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2004
- ◆ Στεφάνου Κ., Λυμούρης Ν.(εισαγωγή-επιμέλεια) Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων Της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003
- ◆ Στεφάνου Κ., Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2002

- ◆ Τριανταφύλλου Δ., Το Σχέδιο Συντάγματος της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης-Κριτική βασικών επιλογών, Εκδόσεις Αντ. Ν Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2003
- ◆ Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Το Σύνταγμα της Ευρώπης, Παρουσίαση στον πολίτη, 2004, Λουξεμβούργο
- ◆ Ψαρούδα-Μπενάκη Α., Η ισότητα ανδρών και γυναικών στο νέο Σύνταγμα της Ευρώπης
- ◆ Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με τη Συνθήκη για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης, (2004/2129(INI)) P6_ TA PROV(2005) 01-12

Ξενόγλωσση:

- ◆ Braibant G., La Charte des droits fondamentaux de l'Union europeenne, Editions du Seuil, 2001, Novembre
- ◆ Tavernier P., « L'insertion de la Charte des droits fondamentaux de l' Union Europeenne dans le systeme europeen de protection des droits de l' homme et des libertes fondamentales», περιοδικό Δικαιώματα του Ανθρώπου (Revue Hellenique des droits de l' homme), τ. 20, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003
- ◆ Contiades X., «Social Rights in the Draft Constitutional Treaty», περιοδικό Δικαιώματα του Ανθρώπου (Revue Hellenique des droits de l' homme), τ. 20, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα- Κομοτηνή, 2003

Ηλεκτρονικές διευθύνσεις:

- ◆ www.europarl.eu.int
- ◆ http://europa.eu.int/futurum/index_el.htm
- ◆ www.notre-europe.asso.fr
- ◆ www.europe4me.gr/theseis_text4.html
- ◆ <http://tosyntagma.ant-sakkoulas.gr/gnomi/print.php?id=455>
- ◆ www.moi.gov.cy
- ◆ http://utopia.duth.gr/~vasshatz/EUnion_DUTH/%C5%C5_9_%D7%DC%F1%F4%E7%F2.ppt
- ◆ www.nchr.gr

